

Pócz Réka

doktorandusz (PPKE JÁDI)

Ősi bölcsességek és gondolatok alkalmazása modern problémákra

I. Bevezetés

Tanulmányom témájának középpontjában jeles filozófusok, jogfilozófusok, a természetjog illetőleg a humanizmus jelenlétének a jelentősége áll egy aktuális témára vonatkoztatva. A mai világban bekövetkező akár jogi, akár szociológia, de politikai eseménysorozatok gondolatmenetei és annak eredői is visszavezethetők olyan jeles gondolkodók tanításaira, mint például Arisztotelész, Platón, vagy akár Gustav Radbruch. Rövid tanulmányomban bemutatom, hogy miképp lehet ősi bölcsességeket és gondolatokat a modern problémák elemzésére, és esetleges megoldására segítségül hívni, továbbá az imént rögzített gondolkodók tanításait figyelembevéve kívánok egy igencsak aktuális témát más szemszögből (jogfilozófia) megközelíteni annak érdekében, hogy azt a lehető legteljesebben be lehessen mutatni.

A téma jelentőségét és aktualitását pedig az orosz-ukrán háború következtében alkalmazott szankciókkal, a szankciócsomagok elemzésével próbálom hangsúlyozni. Nemzetköz jogi értelemben szankciók régóta léteznek. Az első feljegyzett szankciók alkalmazása i. e. 432-ben történt, amikor az Athéni Birodalom kitiltotta a Megarából származó kereskedőket a piacteréről, és ezzel ellehetetlenítette a rivális városállam gazdaságát. A gazdasági szankciók alkalmazása azonban csak a 20. században vált ismertebbé.¹ A különleges katonai műveletek miatt az első napoktól kezdődően rendkívüli gyorsasággal meghozott szankciós csomagok globális mértékben megtestesült, és a gyakorlatban ez az esemény mondható a szankciók első komoly „üzemi tesztjének” annak ellenére, hogy 2014-ben már volt példa szankciós csomag elrendelésére Oroszországgal szemben. Az orosz agresszió óta a világ országai szankciókkal és új törvényekkel próbálják gátolni a különböző orosz tevékenységeket például: kereskedelem, tranzakciók, közlekedés.

Tanulmányomban jogfilozófiai szempontból három fő pontot vizsgálok: (i) Az Oroszország és a Nyugat között feszülő filozófiából fakadó ellentétet illetőleg a háború jelenségét, (ii) a – többek között – humanizmusra hivatkozott (gazdasági) szankciókat és az oroszokat érintő szankciókra érkezett, humanizmusra hivatkozó választ, és végül, de nem utolsó sorban (iii) az egyes szankciók megfelelőségét a radbruchi formulának a tárgyalásával. Az alábbi pontokban feltüntetett kérdések

¹ Noura *Abughris*: A Brief History of Economic Sanctions. Carter-Ruck. <https://www.carter-ruck.com/insight/a-brief-history-of-economic-sanctions/> (2024. 02. 18.)

és lefektetett állítások alátámasztása egy sokkal nagyobb terjedelmű írást is eredményezhetne, így a teljesség igénye nélkül célokom a téma sokszínűségének és a jogfilozófia aktualitásának a hangsúlyozása, illetőleg annak bemutatása, hogy miként lehet ősi bölcsességeket és gondolatokat alkalmazni modern problémákra.

II. Ellentét és a háború jelensége

Évszázadokon át az egyik legnyomósabb probléma az oroszok és a Nyugat kapcsolatának kérdése volt. A 19. de különösen a 20. században először a cárbirodalom, majd a Szovjetunió növekedése helyezte ezt a kérdést a középpontba. A Nyugat és Oroszország közötti kapcsolat megértése egy összetett és sokrétű művelet, csak úgy, mint a jelenleg is zajló háború megértése.² Egy dolog viszont biztos: fontos megvizsgálni a Nyugat és Oroszország közötti különbségeket, amik a gyökerei lehetnek egyes értelmezési problémáknak, kérdéseknek. Továbbá ugyancsak irányadó megvizsgálni a háború miatti szankciók elrendelése előtt Oroszország és a Nyugat közötti kölcsönös megértés nehézségeihez kapcsolódó kérdéseket is. Itt a nehézségek részben észlelési, részben pedig fogalmi sémák kulturálisan megalapozott különbségein alapulnak.

Nyugaton a tágan értelmezett arisztotelianizmus, Oroszországban pedig a neoplatonizmus határozza meg a világhoz való uralkodó hozzáállást. Az orosz tudat a nyugati tudattal szemben nagyjából hajlamos a világ totalizálására. Míg tehát a neoplatonizmus az abszolútumot az igazi valóság forrásaként látja, addig az arisztotelianizmus a racionális megértés és az empirikus megfigyelések alapján határozza meg a valóságot. A neoplatonizmus a lélek visszatérését az abszolútumba tartja a célként, míg az arisztotelianizmus az emberi boldogságot a jó élet és a közösségben való részvétel révén hirdeti. Az abszolútumra koncentrálódva az orosz filozófia lényege az abszolútumra való összpontosításban rejlik, amelyet számos módon közelítenek meg, legyen az alapvetően materialisztikus vagy éppen fideisztikus – mindig dinamikus módon. Egy korai antik példa erre Heraclitus filozófiája, későbbi antik párja pedig Plotinus gondolata. Későbbi időszakokban az abszolútum fogalma különböző szakaszokon jelent meg az európai filozófiában is, elérve egy kissé patetikus, bár finoman kifinomult érettséget Hegel és Schelling rendszereiben, amelyeket általában az orosz filozófia inspirációjának tekintenek.³

Ezenkívül a keleti és nyugati kulturális különbségek, vallási hagyományok és történelmi kontextusok is hozzájárulnak ahhoz, hogy Oroszországban a neoplatonizmus előtérbe kerüljön, míg a nyugati világban az arisztotelianizmus maradjon meghatározó. Ez a két filozófiai nézet

² Marian Broda – E. M. Swiderski: Russia and the West: The Root of the Problem of Mutual Understanding. Studies in East European Thought 2002/1-2. sz. 7. o.

³ Janusz Dobieszewski: Neoplatonic tendencies in Russian philosophy. Studies in East European Thought 2010/1. sz. 3-10. o.

ellentétes megközelítéseket kínál a valóság és az abszolútum természetének megértéséhez, és ezek a különbségek gazdag kulturális és filozófiai párbeszédet eredményeznek a keleti és nyugati gondolkodásmód között. Álláspontom szerint a nézetbeli különbség visszavezethető arra, hogy Oroszország nem vette figyelembe, vagy nem kellően vette figyelembe az arisztotelészi tanításokat. Ezzel szemben Nyugaton a tág értelemben vett arisztotelianizmus egy központi szerepet töltött be, amely a valóság észlelésének és fogalomalkotásának uralkodó módjának alapjává vált. Oroszországban ezzel szemben egy olyan hagyomány volt és van jelen, amely a nyugati világban periférián maradt, mely nevezetesen a platóni hagyomány.⁴

A fentiekből is kitűnik, hogy Arisztotelész és Platón e tekintetben eltérő álláspontot képviseltek, hiszen mint két jeles és korszakalkotó gondolkodó, annak ellenére, hogy kortársak voltak – Arisztotelész lévén Platón tanítványa – bár egymással párhuzamosan, de két különböző síkon látták a világot, és kerestek a kérdéseikre válaszokat.⁵ Platón az ideális államot (csak úgy ahogy az emberi lelket is) három részre tagolja. A társadalmi, állami rétegek egy-egy lélekrésszel rendelkeznek és mindegyiknek megvan a maga sajátos erénye. Az első rend a vezetők rendje, a második rend a katonák, vagyis az örök rendje, míg a harmadik rend pedig a termelő rend. Meggyőződése, hogy ha minden társadalmi réteg azt teszi, ami a feladata, akkor megvalósul az államban a negyedik erény, az igazságosság.⁶

Arisztotelész gondolataival élve addig nem lehet megérteni egy jelenséget, amíg nem értjük, hogy pontosan, mi okozza, de Arisztotelész számára az „ok” összetett, többretegű fogalom volt. Egy Ukrajna és Oroszország közötti háború esetén Arisztotelész minden bizonnyal az oroszok Ukrajna elleni invázióját jelölné meg közvetlen okként, – a háború közvetlen kezdeményezőjeként – de az is kétségtelen, hogy ennek mélyebb megértéséhez be kell lépni Ukrajna mély történetébe, történelmébe. Ennek értelmében tehát egyetlen eseményt sem érthetünk meg csak a közvetlen összefüggésében, hanem meg kell vizsgálnunk annak hosszú távú okait is, az eseményhez vezető fejlődés, valamint az esemény „végső céljának” szempontjából.⁷

Egy rövid kitekintésként mindenképp megemlítendő, hogy az orosz-ukrán konfliktus feloldására milyen jogfilozófiai elveket lehet segítségül hívni. Ukrajna láthatóan hajlandóságot mutat közeledni az Európai Unió felé, ezzel szemben Oroszország a dominanciáját mindenképp meg akarja tartani Ukrajna felett, mind geopolitikai mind pedig kulturális szempontból. Az ukrajnai konfliktus megoldását a Politikában leírt arisztotelészi elvek alkalmazása hozhatja meg.

⁴ Broda – Swiderski: i. m. 7-24. o.

⁵ Rusu Rovenna: Ég és föld a különbség? Platón és Arisztotelész lélektana. Hasonlóságok és különbségek. Erdélyi Múzeum 2015/4. sz. 1. o.

⁶ Platón: Az állam, Második Könyv. Magyar Elektronikus Könyvtár. <https://mek.oszk.hu/03600/03629/03629.htm> (2024. 01. 08.)

⁷ Eli Zaretsky: Aristotle in Ukraine. Vijesti Online. <https://en.vijesti.me/column/605582/Aristotle-in-Ukraine> (2024. 01. 08.)

Arisztotelész azt állítja, hogy az értelem és a politika alkalmazása életképes politikai intézmények felépítéséhez vezet, amelyek a tökéletesség elérésének és a polgárság minden tagjának jó életének koncepcióján alapulnak.⁸

III. A háború, a szankciók és a humanizmus

A fizikai erőszak háború formájában történő megtestesülése egyértelműen szankciók sokaságát vonja maga után, a nemzetközi jogban – a központi, a kollektív és az egyéni szankció, mint három szankciótípus elhatárolása mellett. Számos humanista szempont rejlik a nemzetközi közösség elkötelezettsége mögött az emberi méltóság védelme és az erőszakmentes megoldások előnyben részesítése érdekében, és igyekeznek befolyásolni a háborúban érintett felek döntéseit az emberiség és humanizmus jegyében. Központi szankciókat kizárólag a Biztonsági Tanács alkalmazhat a legsúlyosabb nemzetközi jogsértések végrehajtóival szemben, míg a nevesített utóbbi két szankciótípus esetén a jogaiban sértett állam vagy egyéni szankciókat alkalmazhat retorzió illetőleg represszália formájában a jogsértéssel arányos mértékben, vagy kollektív szankciókat alkalmazhat azzal az állammal, vagy államokkal szemben, akik jogsértést követtek el. Kifejezetten tiltott, és a legsúlyosabb jogsértésnek minősül mind az erőszak, mind pedig az agresszió alkalmazása is másokkal (más államokkal) szemben.⁹

Az ENSZ tagjainak „*a nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniok kell.*”¹⁰ Agresszió valamely állam részéről fegyveres erőnek az elsőként való alkalmazása, amely súlyos következményekkel járó, más állam vagy államok szuverenitása, területi épsége vagy politikai függetlensége ellen vagy az ENSZ Alapokmányával összeegyeztethetetlen bármely más módon történik.¹¹

Az agresszió és az erőszak közötti jelentős különbség, hogy az agresszió csak és kizárólag a fegyveres erőszak alkalmazásának súlyosabb formáit öleli fel az ENSZ Biztonsági Tanácsának szélesebb intézkedési jogai mellett.¹² Az agresszió vizsgálatánál mindig az eset lényeges körülményeinek a fényében kell vizsgálni az esetleges jelentős, és súlyos következményeket.

⁸ Robert Wise: Aristotle's Politics and conflict resolution in the case of the civil war in the Ukraine. Ivory Research. <https://www.ivoryresearch.com/samples/aristotles-politics-and-conflict-resolution-in-the-case-of-the-civil-war-in-the-ukraine/> (2024. 01. 08.)

⁹ Kende Tamás – Nagy Boldizsár – Sonnevend Pál – Valki László: Nemzetközi jog. CompLex, Budapest 2019. 62. o.

¹⁰ Az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról szóló 1956. évi I. törvény 2. cikk 4. bekezdés

¹¹ ENSZ Közgyűlés 3314 (XXIX) (1974) sz. határozata az agresszió meghatározásáról 1. Cikk

¹² Brubács János: Jus contra bellum : glosszák az erőszak nemzetközi jog tilalmához. In: Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica, (szerk.: Homoki-Nagy Mária – Blutman László). Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága, Szeged 2014. 83. o.

Példának okáért nem tekintette a magyar kormány agressziónak az 1991-es délszláv háború idején azt, hogy az akkori jugoszláv hadsereg fegyveres erői néhány alkalommal átlépték az országhatárt.¹³

2022. február 21. napjához azonban más tartalom társul. Az ekkor kezdődő orosz-ukrán események agresszióval átitatott és azóta folyamatosan zajló eseménysorozatok sokaságánál nem kérdés a jelentős és súlyos következmény. Az agresszió megvalósulásának feltételei abban a tekintetben is megvalósulnak, hogy másik állammal (Ukrajnával) szemben irányuló szándékos és fegyveres cselekményekről van szó. Az uralkodó nézet szerint viszont az agresszió tényállása már a 2014-es Krím-félsziget orosz megszállásának és annexiójának idején megvalósult.¹⁴

Az Alapokmány 2. cikk (4) bekezdését csak az Alapokmány 39. és 51. cikkével összhangban lehet értelmezni, amely rámutat, hogy az államközi általános erőszaktilalom alól két kivétel van: az ideiglenes és kiegészítő szerepet betöltő önvédelem joga – mely gyakorlásának *sine qua non* feltétele a fegyveres támadás¹⁵ – és a Biztonsági Tanács felhatalmazás alapján alkalmazott fegyveres erőszak.¹⁶ Folyamatos vita és bizonytalanság övezi, hogy a jelen konfliktus orosz oldalról beletartozik-e valamelyik kivételkörbe. Az azonban biztos, hogy az Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésében rögzített általános tilalmat Oroszország megszegte annak ellenére, hogy egyetlen államnak, vagy állam egyetlen csoportjának sincs joga arra, hogy fegyveres erőszakot alkalmazzon bármely más állam ellen.¹⁷

Mivel az ENSZ Alapokmánya és nemzetközi jogi elvek rögzítik az államok szuverén egyenlőségének elvét és azt, hogy az államoknak nemzetközi érintkezéseik során tartózkodniuk kell a más államok területi épsége vagy fenyegetéstől, vagy erőszak alkalmazásától, s mivel az ENSZ Közgyűlése 2022. március 2-i határozatában az Ukrajna elleni orosz háborút az ENSZ Alapokmánya 2. cikkének (4) bekezdését sértő agressziónak minősítette¹⁸, és 2022. március 24-i határozatában felszólította az Oroszországi Föderációt, hogy azonnal hagyja abba az Ukrajna elleni ellenségeskedést, továbbá mivel 2022. március 16-án a Nemzetközi Bíróság felszólította az Oroszországi Föderációt, hogy haladéktalanul függessze fel katonai műveleteit Ukrajna területén¹⁹, így az Európai Parlament – ha nem is jogi kötelezettségből fakadóan, hanem pusztán politikai indíttatásból – lépéskényszerbe került.

¹³ Szilágyi Imre: A magyar külpolitika és a délszláv térség 1990 után. Külügyi Szemle 2004/1-2. sz. 12. o.

¹⁴ Hoffmann Tamás: Háború vagy béke? Az államközi erőszak alkalmazásának nemzetközi jogi kérdései az orosz-ukrán konfliktusban. Közjogi Szemle 2022/3. sz. 8. o.

¹⁵ Kajtár Gábor: Az erőszak tilalma. Internetes Jogtudományi Enciklopédia. <https://ijoten.hu/szocikk/az-eroszak-tilalma> (2024. 06. 14.)

¹⁶ Kajtár: i. m. 5. o.

¹⁷ Kende – Nagy – Sonnevend – Valki: i. m. 781. o.

¹⁸ Marko Milanovic: What is Russia's Legal Justification for Using Force against Ukraine. EJIL: Talk! <https://www.ejiltalk.org/what-is-russias-legal-justification-for-using-force-against-ukraine/> (2024. 01. 10.)

¹⁹ Az Európai Parlament B9-0139/2023. állásfoglalása az Oroszország által Ukrajna ellen egy éve indított invázióról és agresszív háborúról (Továbbiakban: Az Európai Parlament B9-0139/2023. állásfoglalása)

Egy állam minden nemzetközi jogsértő cselekedete vagy mulasztása az adott állam nemzetközi felelősségével jár, és az érintett állam felelőssége attól függetlenül fennáll, hogy annak képviselőjét egyénileg büntetőjogilag felelősségre vonják-e vagy sem. Az agresszió (de egyebekben bármelyik nemzetközi bűncselekmény) tekintetében az egyéni büntetőjogi felelősség közvetlenül a nemzetközi jogból ered. Amennyiben az ezt vagy akár más súlyos bűncselekményt megvalósító cselekmény egyben betudható egy államnak is – jelen esetben Oroszország – egyszerre beszélhetünk egyéni büntetőjogi felelősségről és államfelelősségről. El kell tehát határolni az államfelelősséget, illetve a következőkben érintett egyéni büntetőjogi felelősséget.²⁰

Az Ukrajna elleni agresszió a mai napig nem csillapodott, így az Európai Parlament állásfoglalást adott ki az Ukrajna elleni agresszió büntetével foglalkozó törvényszék létrehozására, az agressziós helyzet mielőbbi kezelése érdekében. A Parlament megismételte, hogy a lehető leghatározottabban elítéli az Ukrajna elleni orosz agressziót, követeli a katonai tevékenység megszüntetését. Hangsúlyozta, hogy az Ukrajna elleni orosz agresszió büntette egyértelműen és vitathatatlanul sérti az ENSZ Alapokmányát, amit a nemzetközi közösség – a globális biztonság és a szabályokon alapuló nemzetközi rend érdekében – nem hagyhat válasz nélkül. Sürgette Ukrajnát és az Oroszországi Föderációt, hogy ratifikálja a Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútumát és annak módosításait, és váljon a Nemzetközi Büntetőbíróság hivatalos tagjává annak érdekében, hogy támogassa a súlyos nemzetközi bűncselekményekért felelős személyek felkutatására irányuló erőfeszítéseket, illetve ismételt felhívást tett egy különleges nemzetközi törvényszék felállítására az Ukrajna ellen elkövetett agresszió büntetéseinek kivizsgálása céljából.²¹

Az illúziót tovább fokozta, hogy Nemzetközi Büntetőbíróság elfogatóparancsot adott ki Putyin elnök háborús bűncselekményekért viselt feltételezett felelőssége miatt. És bár az elnökkel szemben foganatosított elfogatóparancs végrehajtása a gyakorlatban már-már lehetetlennek tűnik, pusztán az elfogatóparancs kibocsátása is elegendő ahhoz, hogy az oroszországi ratifikáció tényleg csak egy illúzió legyen.²²

Ezen humanista szempontok hangsúlyozzák a nemzetközi közösség elkötelezettségét az emberi méltóság védelme és az erőszakmentes megoldások előnyben részesítése iránt, és igyekeznek befolyásolni az érintett felek döntéseit az emberiség és humanizmus jegyében. A háborús helyzet pedig csak még élesebbé tette az egyes alapvető emberi jogok biztosításának fontosságát.

²⁰ Kende – Nagy – Sonnevend – Valkó: i. m. 320. o.

²¹ Az Európai Parlament B9-0139/2023. állásfoglalása

²² Szűcs Levente: Putyin letartóztatása az egyszerű kellemetlenségtől a casus belli-ig. Maszol. <https://maszol.ro/kulfold/Putin-letartoztatasa-az-egyszeru-kellemetlensegtol-a-casus-belli-ig> (2024. 01. 10.)

Igaz tehát, hogy az emberi méltóság védelme, illetőleg az erőszakmentes megoldások (pl. gazdasági szankciók, büntetőeljárások megindítása) igyekeznek mindenkit jó útra terelni és így ebben az esetben talán lehet véges határidőn belül a háború lezárásában reménykedni, azonban nem elhanyagolható, hogy a másik oldalról is meg kell vizsgálni a kérdést. Ez azt jelenti, hogy az emberi méltóság, tisztességes eljárásához való jog, illetőleg az emberiség és humanizmus jegyében hogyan értékelhetők az oroszokkal szembeni szigorú intézkedések.

Több komplex kérdés is felvetődik a szankciók, szankciócsomagok tekintetében. Érthető, hogy a nemzetközi közösség elkötelezett az emberi élet és a méltóság védelme érdekében, azonban felmerül a gondolat, hogy nem léptek-e át egy határt a jogalkotók a szankciók elrendelése során, amik kifejezetten sértik az emberi méltóságot és ellentétesek a humanizmus jegyével (a szankciót elszenvedők vonatkozásában). Erre példaképpen kívánom megemlíteni, hogy az orosz oligarchák az emberi jogi törvényeket használják a szankciók ellen. A kérdés komplexitása és nagy terjedelme vitathatatlan, az álláspontok pedig megosztóak.

Az oroszok egyértelműen az emberi méltóságuk sérelmét és alapvető jogaiknak a korlátozását hangsúlyozzák tekintettel arra, hogy a szankciós intézkedések következtében a szabad mozgáshoz való joguk, tulajdonhoz való joguk, tisztességes eljárás lefolytatásához való joguk illetőleg emberi méltóságához való joguk is sérül.

Jogosan merül fel ugyanakkor az a felvetés is, hogy szükségesek és arányosak-e a szankciók és összehangba hozhatóak-e teljes mértékben a humanizmus elvével, és ténylegesen szükséges-e ilyen radikális szankciókat alkalmazni az oroszokkal szemben. Az nem kérdés, hogy a nemzetközi közösség egy erkölcsi és humanitárius érvelést tart szem előtt a szankciók elrendelésekor, mely szerint a béke fontos a vérontás és az emberi szenvedés megelőzése érdekében. A problémát inkább abban lehet látni, hogy a szankciók olyan orosz állampolgárokat is érintenek, akik nem működtek közre a háború kirobbantásában, hanem pusztán orosz állampolgárságuk miatt helyezik őket hátrányos helyzetbe. Ilyen esetekben úgy gondolom a humanizmus szempontjából átértékelendők, de legalább jobban – több dimenzióból – megvizsgálendók az elfogadott szankciócsomagok és annak alkalmazásai.

IV. A szankciók jogszerűsége a radbruchi formulának a figyelembevételével

A gazdasági szankciók, mint külpolitikai eszközök az államokkal, nemzetközi szervezetekkel vagy magánszemélyekkel szembeni gazdasági kényszerintézkedések alkalmazását, vagy az azokkal való fenyegetést jelentik.²³ Általánosságban tehát az egyes államok közötti kereskedelemkorlátozó

²³ Marcin J. Menkes: Gazdasági szankciók a nemzetközi vitarendezésben. Queritius. <https://queritius.com/app/uploads/2022/05/Economic-sanctions-HU.pdf> (2024. 02. 17.) 3. o.

politikákat foglalják magukban, beleértve az úgynevezett "bojkottokat" és "embargókat". A szankciók hatóköre természetesen esetről esetre változik, amely magában foglalhatja egy ország teljes elszigetelését, a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok megszakítását.²⁴ A (gazdasági) szankciók céljai is változóak, és az elégedetlenség pusztá kifejezésétől a változás követeléséig is terjedhet, sőt egészen a végletekig is, vagyis a célsország politikájának megváltoztatásáig.²⁵ Minél magasabb a cél és a tervezett változás szintje, annál inkább nehezebb a kitűzött célt elérni.

Vitathatatlan, hogy a gazdasági szankciók igencsak vonzó politikai eszközök lehetnek azon államok számára, amelyek egy ország magatartásával kapcsolatos elégedetlenségüket kívánják kifejezni. Az viszont már vitatható, hogy egyrészt igazságosak-e, illetőleg gazdasági szempontból a szankciók ténylegesen képesek-e elérni azt a változást, amelyet a bevetett intézkedésekkel gyakran előirányoznak. Tekintettel arra, hogy egy háború mielőbbi befejezése a cél, így a másik oldalról felmerülő esetleges szankcióból fakadó károk vizsgálata leginkább a szankciót elszenvedők oldalán merül fel. Mindazonáltal a szankciós intézkedések száma egyre nő, és az utóbbi években egyre népszerűbbé váltak.²⁶ Mi lehet ennek a népszerűségnek a magyarázata? Érdemes áttekinteni a szankciókat, illetőleg megvitatni azt a kérdést, hogy ezek a szabályok igazságosak-e az érintett szankcionált alanyok vonatkozásában.

Az Oroszországi Föderáció ukrajnai területekre irányuló akcióit követően mind az Egyesült Államok, mind pedig az Európai Unió is gazdasági szankciókkal válaszolt. Számos szankciócsomag (az Európai Unió vonatkozásában számszerűen tizenkettő) elfogadásra került már sor, arról nem beszélve, hogy a mai napig folyamatosan újabb és újabb szankciós rendelkezések elfogadására illetőleg korábbi rendeletek módosítására (szigorítására) kerül sor. Utóbbira példaként említhető a Tanács 833/2014/EU rendelete (2014. július 31.) az ukrajnai helyzetet destabilizáló orosz intézkedések miatt hozott korlátozó intézkedésekről.

Az Oroszország ellen hozott gazdasági és kereskedelmi szankciók a gazdasági, pénzügyi és diplomáciai szankciók vegyes csomagját foglalják magukban. A szankciókba beleértendő a magánszemélyek és meghatározott szervezetek vagyonának befagyasztása, az orosz cégekkel folytatott pénzügyi tranzakciók, az olajjal kapcsolatos termékekre, valamint a kettős felhasználású termékekre vonatkozó korlátozások.²⁷ Újdonságnak számított, hogy ezekben a szankciókban számos oroszországi személyt céloztak meg. Jelenleg az a nyugati álláspont, hogy egyes orosz állami

²⁴ Milyen típusú szankciókat fogad el az EU? Consilium. <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/sanctions-different-types/> (2024. 02. 17.)

²⁵ Menkes: i. m. 9-10. o.

²⁶ Michael Brzoska: International sanctions: A useful but increasingly misused policy instrument. Vision of Humanity. <https://www.visionofhumanity.org/international-sanctions-a-useful-but-increasingly-misused-policy-instrument/> (2024. 02. 16.)

²⁷ Akexei Portansky: Sanctions Pushing to Decline, a new reality for the Russian Economy. Russia in Global Affairs. <https://eng.globalaffairs.ru/articles/sanctions-pushing-to-decline/> (2024. 01. 13.)

vezetőket, akik elrendelték, vagy akár csak megszavazták az orosz agresszióhoz szükséges törvényeket a képviselőházban, valamint az orosz hadsereg azon tagjait, akik atrocitások elkövetésére adtak parancsot, vagy maguk is atrocitásokat követtek el – ideértve a nem állami, hanem fizetett, “magán” zsoldoscsapatok résztvevőit is – felelősségre kell vonni.²⁸ De mi van azokkal, akik átlagos orosz állampolgárok, vagy akik politikai funkciót nem viselnek, harci cselekmények közelébe se mentek, hanem olyan orosz hatalmasságok, akik nem a háborút támogató intézkedéseikkel és parancsaikkal, hanem a(z) (esetlegesen illegális úton szerzett) vagyonukkal (köznapi megnevezésként mint oligarchák) szúrnak szemet az oroszellenes szankciók elrendelőinek és azok végrehajtóinak?

Úgy gondolom, hogy egy háborús helyzet szándékos teremtése esetén (erőszak és agresszió megvalósulása esetén) bizonyos (büntető)eljárások, szankciók az elszámoltathatóság és felelősségrevonás érdekében fenn kell, hogy álljanak, természetesen a szükséges és arányos mértékben. Viszont, ha a fentebb említett társadalmi körre (orosz állampolgárok, akik egyáltalán nem működtek közre a háború kiobbantásában, támogatásában) vonatkoztatva értelmezem a szankciók alkalmazását, felmerülhet a szankciók erkölcsiségének kérdése, esetleges hiánya. „Bíráható-e erkölcsileg a jog? Vagy annak elismerése, hogy egy szabály jogilag érvényes, kizárja erkölcsi bírálatát, illetve erkölcsi mércékre, elvekre hivatkozó elutasítását?”²⁹ A tisztán látás végett érdemes megemlíteni a szankciók vizsgálatát jogfilozófiai szempontból is a radbruchi formulára visszavezetve.

Gustav Radbruch munkásságának középpontjában álló dilemma alapja, hogy kell-e, illetőleg adott élethelyzetben szabad-e alávetni magunkat az erkölcstelen törvényeknek? Határozott álláspontja szerint a végtelen erkölcstelen jogi előírások elveszítik a jogi jellegüket, azaz nem képesek arra, hogy betöltsék az eredeti rendeltetésüket. Radbruch tézisé a természetjog és a jogi pozitívizmus hagyományaiból vezeti le.

A természetjog évszázadokon át uralta a jogfilozófiát. Ez pedig azzal az állítással jár, hogy a jog a természetben nyilvánul meg, és általánosan hozzáférhető és felismerhető, mivel az emberek racionális lények. A természetjog megragadja az erkölcstan tézisé, amely szerint a jog és az erkölcs szükségszerűen összefügg. A törvények csak akkor minősülnek jogilag érvényesnek, ha megfelelnek az erkölcsnek; ha az erkölcs ellentétben áll egy törvénnyel, a törvényt érvénytelennek tekintik.

A kora újkorban alakult ki egy külön elmélet, amelynek középpontjában az emberek általi törvényhozás tekintélyelvű folyamata állt – melyet később pozitívizmusnak neveztek el – s mely

²⁸ James A. Goldston: How to Hold Russia Accountable for War Crimes in Ukraine. Open Society Foundations. <https://www.opensocietyfoundations.org/explainers/how-to-hold-russia-accountable-for-war-crimes-in-ukraine> (2024. 02. 17.)

²⁹ Filó Mihály: Radbruch naivitása. Herbert L. A. Hart a visszaható hatály tilalmáról. Világosság 2010/1. sz. 146. o.

teljesen elkülönül az erkölcsiségtől. Ennek az elméletnek a háttérbe szorulása csak a második világháború után következett be a természetjog kisebb mértékű újjáéledésével, amely Radbruch nevéhez köthető.³⁰ A munkássága nyomán alakul ki és szilárdul meg a köztudatban az ún. „radbruchi formula”. Radbruch szerint a nép számára csak és kizárólag az lehet hasznos, ami jogszerű, hiszen a jog nem más, mint az „igazságosság akarása” és egyenlő mércéül kell szolgálnia mindenki számára.³¹ A formula lényege, hogy az erkölcs alapvető elvei hozzátartoznak a jog fogalmához, valamint a lényegéhez. Abban az esetben, ha az erkölcs legalapvetőbb elvei sem lelhetőek fel – ami megjegyzem koronként, földrajzi helyenként, kultúránként, sőt társadalmi csoportonként is változik – akkor az adott szabályt semmi szín alatt nem tekinthetjük jognak.³²

Ezt a gondolatmenetet követve jutunk el a három alaptételéhez: (i) igazságosság-közhasznúság (ii) célszerűség (iii) jogbiztonság.³³ Az alapvető nehézség a jogbiztonság és az igazságosság követelménye között merül fel. A pozitív jog, még ha igazságtalan és célszerűtlen is, elsőbbséget élvez, kivéve, ha a tételes törvénynek az igazságossággal való ellentéte olyan elviselhetetlen mértékűvé válik, hogy a törvénynek, mint az igazságosság „helytelen jogának” meg kell hátrálnia.³⁴ Amikor az igazságosság magját (egyenlőséget) semmibe veszik, az nemcsak „helytelen jog”, hanem egyáltalán nem jog (nemcsak érvénytelen jog, hanem nem-jog), mert a jog az igazságosság szolgálatára hivatott.³⁵

A törvény mindig valamilyen értéken alapszik, mivel legyen az bármilyen érték, jogbiztonságot tud nyújtani (és maga a mögöttes érték teremti meg a jogbiztonságot). Azonban a jogbiztonság nem lehet az egyetlen követendő érték. A célszerűségnek és az igazságoságnak is érvényesülnie kell a törvényhozás során. Ha a három értéket rangsorba kell állítani, akkor a célszerűségnek kell az utolsó helyen szerepelnie. Középen helyezkedik el a jogbiztonság. A jogbiztonság – a pozitívizmus okán – minden jogrendszer része, de magát a jogbiztonságot az igazságosság és a közjó követeli meg. A jogbiztonságnak és az igazságoságnak pedig egymásból kell következnie. A hatékony működéshez a kettőnek nem szabad konfliktusban állnia egymással, mivel ebben az esetben az igazságosság önmagával kerül konfliktusba: a látszat szerinti és a valóságos igazságosság konfliktusa bontakozik ki. Radbruch szerint az igazságosság a legfőbb érték, és az igazságosságot érvényre kell juttatni úgy, hogy a jogbiztonság a legkevésbé sérüljön.³⁶ Az

³⁰ Heather *Leawoods*: Gustav Radbruch: An Extraordinary Legal Philosopher. Washington University Journal of Law & Policy 2000/1. sz. 490. o.

³¹ *Szigeti Péter*: Jogtani és államtani alapvonalak. Rejtjel Kiadó, Budapest 2011. 203-204. o.

³² Uo.

³³ Gustav *Radbruch*: Törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog. (ford.: Nagy Endre). In: Modern jogelméleti tanulmányok (szerk. Varga Csaba). Szent István Társulat, Budapest 2003. 234. o.

³⁴ *Tóth* Nikolett Ágnes: Természetjog és büntetőjog: Gustav Radbruch munkássága = Natural Law and Criminal Law: The Work of Gustav Radbruch. Magyar Rendészet 2017/2. sz. 13-25. o.

³⁵ *Ruti Teitel*: Az átmenet büntető-igazságszolgáltatása. Fundamentum 2000/1.sz. 117. o.

³⁶ *Radbruch*: i. m. 129-140. o.

igazságosság és a jogbiztonság közötti ellentétet úgy lehetne feloldani, hogy legyen rögzítve egy pozitív, írott jog, amely a hatalomtól biztosított legyen.

Helyes egy törvény/jogszabály akkor, ha valamennyi alapelv megtalálható benne. Helytelen egy törvény/jogszabály akkor, ha a három alapelv valamelyike hiányzik, mégis valamely oknál fogva be kell azt tartani. A törvényes jogtalanság állapota ebből következően azt jelenti, hogy a törvény/jogszabály olyan mértékben távolodik el az igazságosság kritériumától, hogy nem tekinthető jognak. Az igazságosságot amikor semmibe veszik, és nem törekszenek annak megteremtésére akkor pedig nem csak „helytelen jogról” beszélünk, hanem a norma jogi jellege is hiányzik. Egyfajta negatív természetjogról van itt szó, ami nem mondja meg, hogy mi az abszolút helyes jog, csak azt, hogy mi az abszolút jogtalan.³⁷

Az előbbiekre tekintettel a következő sorrend állítható fel: (i) helyes törvény/jog (ii) helytelen törvény/jog (iii) törvényes jogtalanság.

Radbruch végső következtetése úgy foglalható össze, hogy olyan jogállamot kell építeni, amely az igazságosságot és a jogbiztonságot együtt teremti meg, hiszen utóbbi része az előbbinek. Demokratikus berendezkedésre van szükség, mivel ez biztosítja a jogállamot.³⁸

Úgy gondolom, hogy annak ellenére, hogy egyes szankciók – ahogy az előző részben is említettem – morális és jogi kérdéseket vethetnek fel, nem hagyható figyelmen kívül a szankciók célja. Így akármennyire is kedvezőtlenek azok az orosz állampolgároknak, a radbruchi formulának a vizsgálatát követően arra a következtetésre juthatunk, hogy itt a törvényes jogtalanság helyzete nem áll fenn, hiszen a szabály nem távolodik el olyan mértékben az igazságosság kritériumától, ami miatt azt nem lehetne jognak tekinteni. Így ebben az esetben, ha a szankcióval érintett személyeknek még ha – radbruchi kifejezéssel élve – helytelen szabályozással is kell szembenéznük, úgy a célszerűség, igazságosság és jogbiztonság hármasa felülkerekedik ezen a másik oldal szemszögéből.

V. Összegzés

Összességében rövid tanulmányomban a jogfilozófia jelentőségének hangsúlyozását követően három fő pontot vizsgáltam meg: (i) az Oroszország és a Nyugat között feszülő filozófiából fakadó ellentétet illetően a háború jelenségét, (ii) a humanizmus és szankciók kapcsolatát, továbbá az oroszokat érintő szankciókra érkezett, humanizmusra hivatkozó választ, illetően (iii) az egyes szankciók jogszerűségét a radbruchi formulának a tárgyalásával.

³⁷ *Tóth: i. m.* 19. o.

³⁸ *Tóth: i. m.* 13-25. o.

Megvizsgáltam az évszázadokon át felmerült egyik legnyomósabb problémát, vagyis az oroszok és a Nyugat kapcsolatának kérdését, mely során elemeztem a két területen uralkodó eltérő hozzáállást. Nyugaton a tágan értelmezett arisztotelianizmus, Oroszországban pedig a neoplatonizmus határozza meg a világhoz való uralkodó hozzáállást, így az egyes nehézségek, ellentétek egyértelműen részben észlelési, részben pedig fogalmi sémák kulturálisan megalapozott különbségein alapulnak.

Kitértem a humanizmus jegyében az orosz-ukrán háború következtében bevezetett szankciós rendelkezések vizsgálatára, és arra, hogy az emberi méltóság, tisztességes eljáráshoz való jog, illetőleg az emberiség és humanizmus jegyében hogyan értékelhetők az oroszokkal szembeni szigorú intézkedések.

Elemeztem általánosságban a szankciós intézkedéseket a radbruchi formula alkalmazásával, aminél arra a következtetésre jutottam, hogy itt a törvényes jogtalanság helyzete természetesen nem áll fenn, hiszen az elrendelt szabályok (szankciós csomagok) nem távolodnak el olyan mértékben az igazságosság kritériumától, ami miatt azt nem lehetne jognak tekinteni. Végtelen erkölcstelen jogi előírásokról egyáltalán nem lehet beszélni, ennek értelmében pedig az egyes szabályok, szankciók nem veszítik el a jogi jellegüket, azaz képesek arra, hogy betöltsék az eredeti rendeltetésüket. Ugyanakkor érthető, hogy a szankciókkal érintett felek előszeretettel hivatkoznak jogséremlükre és minden jogorvoslati lehetőséget megragadnak és kihasználják a szankciók alól való mentesülés érdekében.

Az orosz-ukrán konfliktus megoldását pedig talán a Politikában leírt arisztotelészi elvek alkalmazása hozhatja meg. Arisztotelész azt állítja, hogy az értelem és a politika alkalmazása életképes politikai intézmények felépítéséhez vezet, amelyek a tökéletesség elérésének és a polgárság minden tagjának jó életének koncepcióján alapulnak.³⁹

³⁹ *Wise*: i. m.